

Історія

УДК 94"1917/1918"

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20440885>

**Діяльність українського зовнішньополітичного відомства доби
центральної ради протягом 1917-1918 рр.**

Біліченко Лідія Сергіївна,

магістр історії,

випускник Чорноморського національного

університету ім. Петра Могили

(м. Миколаїв, Україна)

<https://orcid.org/0009-0000-9204-8295>

Прийнято: 13.05.2026 | Опубліковано: 29.05.2026

***Анотація.** Метою статті є історія формування та функціонування зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки доби Центральної Ради протягом 1917-1918 рр., як одного з органів системи державного управління української державності. Наукова новизна даної статті полягає у формулюванні раніше невідомих положень щодо дипломатії, зовнішньої політики, міжнародних відносин та діяльності першого українського зовнішньополітичного відомства УНР. Зокрема, це аналіз раніше не вивчених архівних документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України що стосуються створення та діяльності Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки. Зроблено висновки, що протягом вересня-жовтня 1917 р. почалося формування Генерального Секретаріату міжнародних справ. На засіданні Генерального*

Секретаріату від 19 жовтня 1917 р. було обговорено справу поїздки до Петрограду на заклик Тимчасового уряду для вияснення справи політичного становища в Україні. Офіційно про перетворення Генерального Секретарства міжнаціональних справ на Секретарство міжнародних справ було оголошено на VIII сесії Української Центральної Ради 13 грудня 1917 р. З початком 1918 р. Генеральне секретарство перетворилося на Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки. Щодо основних напрямків діяльності Міністерства закордонних справ, то у проєкті організації Міністерства головні завдання викладені чотирма пунктами: відання політичними зносинами Української Народної Республіки з іншими державами; захист інтересів українських громадян за кордоном та іноземних громадян в Україні; вироблення відповідних проєктів законів; відання міжнародними договорами (в оригіналі документу — «зберігати договори») та різними актами і документами щодо зносин з іншими країнами.

Ключові слова: УНР, Центральна Рада, зовнішньополітичне відомство, Генеральний секретаріат міжнародних справ, Міністерство закордонних справ, дипломатія, зовнішня політика.

Activities of the ukrainian foreign policy department of the Central Rada during 1917-1918

Lidiia Bilichenko,

Master of History,

Graduate Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0000-9204-8295>

Abstract. *The purpose of the article is the history of the formation and functioning of the Foreign Policy Department of the Ukrainian People's Republic during the Central Rada era during 1917-1918, as one of the bodies of the state administration system of Ukrainian statehood. The scientific novelty of this article lies in the formulation of previously unknown provisions on diplomacy, foreign policy, international relations and the activities of the first Ukrainian Foreign Policy Department of the UNR. In particular, this is an analysis of previously unstudied archival documents of the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine relating to the creation and activities of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic. Conclusions. During September-October 1917, the formation of the General Secretariat for International Affairs began. At a meeting of the General Secretariat on October 19, 1917, the issue of a trip to Petrograd at the call of the Provisional Government to clarify the political situation in Ukraine was discussed. The transformation of the General Secretariat for Interethnic Affairs into the Secretariat for International Affairs was officially announced at the VIII session of the Ukrainian Central Rada on December 13, 1917. At the beginning of 1918, the General Secretariat was transformed into the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic. As for the main areas of activity of the Ministry of Foreign Affairs, the draft organization of the Ministry sets out the main tasks in four points: managing political relations of the Ukrainian People's Republic with other states; protecting the interests of Ukrainian citizens abroad and foreign citizens in Ukraine; developing relevant draft laws; managing international treaties (in the original document — "to preserve treaties") and various acts and documents regarding relations with other countries.*

Keywords: *UNR, Central Rada, Foreign Ministry, General Secretariat for International Affairs, Ministry of Foreign Affairs, diplomacy, foreign policy.*

Постановка проблеми.

Першим зовнішньополітичним відомством відродженої української державності став Генеральний секретаріат міжнародних справ (згодом — Міністерство закордонних справ) — перший зовнішньополітичний відомчий орган УНР, створений у грудні 1917 року для забезпечення міжнародного визнання України, встановлення дипломатичних відносин та захисту інтересів держави.

Ще 10 вересня 1917 р. Кость Лоський — директор Біженецького Департаменту внутрішніх справ був допущений до виконання обов'язків директора канцелярії і Секретарства міжнародних справ. Натомість Артем Галіп був прийнятий на роботу діловодом з 15 вересня 1917 р., а з 5 грудня 1917 р. став завідувачем політичної секції Секретарства.

У грудні 1917 р. у зв'язку зі створенням Генерального секретаріату міжнародних справ Олександр Шульгин був обраний першим Генеральним секретарем міжнародних справ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених діяльності діяльності Міністерства закордонних справ УНР доби Центральної Ради, все ж таки залишається малодослідженим структура, склад та загальний робочий розпорядок дня Міністерства.

Аналіз досліджень. Серед науковців, які внесли вагомий внесок у дослідження створення та діяльності зовнішньополітичного відомства УНР доби Центральної Ради можна виділити роботи І. Матяш [4,5], Д. Веденєєва [2], В. Верстюка [1], О. Реєнта, І. Дацківа [7], О. Кудлай [3], Ю. Мороза [6] та Н. Стецюка [8].

Мета статті.

Метою статті є історія формування та функціонування зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки доби

Центральної Ради протягом 1917-1918 рр., як одного з органів системи державного управління української державності.

Виклад основного матеріалу.

До утворення Генерального Секретаріату міжнародних справ (згодом Міністерства закордонних справ) усі питання зовнішньої політики вирішувалося на засіданнях Генерального Секретаріату – виконавчого органу Української Центральної Ради, що діяв з 15 (28) червня 1917 до 9 (22) січня 1918 року. За визначенням УЦР, «вищий революційний орган українського народу».

8 червня 1917 р. відбулося засідання Генерального Секретаріату. На засіданні були присутні В. Винниченко, С. Петлюра, Б. Мартос, О. Шульгін, М. Стасюк та П. Христюк. На засіданні обмірковували питання про взаємні відносини між Комітетом Ради та Генеральним Секретаріатом. В. Садовському та О. Шульгину було доручено розробити проєкт взаємних відносин. Також, обмірковували заяву О. Шульгіна про те, що на його думку справу з міжнаціональним з'їздом народів колишньої Російської імперії щодо федерації потрібно відкласти. Наступне засідання було заплановано на 9 липня 1917 р. [10, арк. 1].

На наступному засіданні, яке відбулося 23 липня 1917 р. з доповіддю виступив Д. Дорошенко стосовно окупації російських військ території Галичини та Буковини. За його словами: «В Косовському повіті, наприклад, було зарізано лікаря єврейського походження та всю його родину. В Бродах вбивство та грабіж стали явищем побутовим. У травні там щодня вбивали до десяти осіб. Найбільше потерпали особи єврейської національності. Так само стояла справа з реквізиціями...» [10, арк. 3].

Протоколом № 25 від 12 жовтня 1917 р. було затверджено проєкт записки до Тимчасового уряду про стан справ та вимоги до Секретаріату. Було доручено генеральному писареві зробити деякі зміни у записці і подати на розгляд Секретаріату до 13 жовтня 1917 р. [10, арк. 17].

Саме протягом вересня-жовтня 1917 р. почалося формування Генерального Секретаріату міжнародних справ. На засіданні Генерального Секретаріату від 19 жовтня 1917 р. було обговорено справу поїздки до Петрограду на заклик Тимчасового уряду для з'ясування справи політичного становища в Україні. За пропозиції секретаря з міжнаціональних справ було обговорено і ухвалено відозви до свідомого українського громадянства в справі єврейських погромів. Було вислухано прохання Туркестанської української громади про потребу призначення комісара в українських справах в Туркестані. Також, доручено передати справу на розгляд до Секретаріату національних справ [10, арк. 19].

30 листопада 1917 р. на прохання Генерального секретаря О. Шульгина про відрядження на Дон делегацію Генерального Секретаріату на чолі з Шалкінім, аби відстояти на Дону українські позиції, було вирішено доручити козачій делегації аби вона сама прибула на Дон та повідомила Донський уряд про стан речей [10, арк. 47].

1 грудня 1917 р. за посередництвом Туган-Барановського, до Генерального Секретаріату звернулися французькі дипломати з пропозицією французького посла підтримати український уряд фінансовою допомогою [10, арк. 48]. Трохи згодом, інший український урядовець Ковалевський повідомляв Генеральний Секретаріат про візит представників від Франції, які мали офіційні доручення від французького уряду щодо постачання, кредитування та допомоги по постачанню інструкторів з продовольчої справи. Також французькі представники заявили що вони підтримують представництво України на мирному конгресі і бажають аби УНР не підпала під вплив

Німеччини. Генеральний секретар О. Шульгин заявив у відповідь французькій місії, що перше чим входити у дипломатичні відносини з Францією, Франція повинна офіційно визнати Українську Народну Республіку [10, арк. 53].

11 грудня 1917 р. Від Генерального Секретаріату Української Народної Республіки вийшла Нота до всіх воюючих та нейтральних держав.: «Уряд Української Народної Республіки - Генеральний Секретаріат - отсим доводить до відома всіх воюючих та нейтральних держав, що слідує: Третім Універсалом Української Центральної Ради від дня 7/20 місяця листопада року 1917 проголошено Українську Народну Республіку, і тим актом визначено міжнародне її становище.

Простуючи до утворення федеративного союзу всіх республік, які виникли в сучасну хвилю на території колишньої Російської імперії, Українська Народна Республіка, в особі Генерального Секретаріату її, стає нині на шлях самостійних міжнародних зносин до того часу, доки не буде переведено розділ міжнародного представництва між урядом Української Республіки і федеральним урядом майбутньої федерації.

В зв'язку з цим Генеральний Секретаріат вважає за потрібним нині оповістити всі держави і народи світу про відношення Української Народної Республіки до тих переговорів за мир, які на цих днях починаються в Бресті-Литовському поміж представниками Ради Народніх Комісарів та урядами воюючих з Росією держав.

Стоючи непохитно на тому, що сучасна війна являється найтяжчим лихом для всіх держав і особливо для трудящих кожної держави, що всі воюючі держави повинні зріктися завойовницьких намірів та негайно стати до мирних переговорів, Українська Центральна Рада Парламент Української Республіки визнала необхідним взятись до активної політики в справі миру з перших днів проголошення Української Народної Республіки.

І проголосивши в своєму третьому Універсалі потребу негайного миру, Українська Центральна Рада визнала необхідним приступити до перемир'я і з тою метою послано було представників Генерального Секретаріату на південно-західний і румунський фронти, які нині об'єднано в один український фронт під проводом уряду Української Народної Республіки. Одночасно Українська Центральна Рада доручила Генеральному Секретаріатові довести про ці переговори до відома союзних держав, що і було виконано в свій час Генеральним Секретаріатом.

І далі, коли Рада Народних Комісарів, в порозумінні з урядами воюючих з Росією держав, приступив до справи перемир'я на всіх фронтах Росії, Генеральний Секретаріат вислав своїх представників в Брест-Литовськ для контролю і інформації. При цім Генеральний Секретаріат вважає необхідним довести, що представники Народних Комісарів були оповіщені про те, що повинні прибути делегати уряду України для участі в переговорах, але не дивлячись на те, самотійно підписали загальне перемир'я без всякої згоди з урядом Української Народної Республіки...

Твердо стоячи на принципі загально-демократичного миру, Генеральний Секретаріат в той-же час, прагнучи можливо найшвидшого наближення цього загального миру, і надаючи велике значіння всім спробам, які можуть наблизити його, признає необхідним мати своє представництво на конференції у Брест-Литовському, одночасно сподіваючись, що остаточно справа миру буде закінчена на міжнародному конгресі, до участі в якому уряд Української Республіки закликає всіх воюючих» [15, с. 90-93].

На засіданні Генерального Секретаріату від 11 грудня 1917 р. було внесено пропозицію щодо потреби формування та відправлення у Брест-Литовськ української дипломатичної делегації [10, арк. 59]. Також, О. Шульгин наголошував, що делегація Генерального Секретаріату буде вести переговори з Центральними державами незалежно від делегації Радянського Союзу. Крім

того, О Шульгин запропонував запросити до участі у мирних перемовинах представників інших урядів Росії [10, арк. 61]. В склад делегації було обрано Генерального секретаря Порша, Генерального секретаря Голубовича, Генерального секретаря Мацієвича, поручника Левицького, М. Любинського, О. Севрюка і спеціалістах у справах економічних, фінансових та торгівельних [10, арк. 63].

12 грудня 1917 р. Генеральний секретар О. Шульгин запропонував українському урядові організувати у Петрограді та Москві «Бюро-комісаріат» по охороні прав громадян Української Народної Республіки. Український уряд погодив цю пропозицію і погодив розробити спеціальний законопроект про охорону громадян України по всій Росії [10, арк. 56]. Також, О. Шульгин виготовив ноту Донському урядові у справі політичних та національних репресій.

Загалом, основними функціями Генерального секретаріату міжнародних справ протягом 1917-1918 рр. були: формування дипломатичного корпусу, проведення переговорів (зокрема, Берестейський мир), встановлення консульств та представництв за кордоном. Відомство працювало у Києві, зокрема на вул. Терещенківській, 7-9, у колишньому будинку цукропромисловця, колекціонера і мецената Федора Терещенка (кін. XIX – поч. XX ст.; архітектори: Володимир Ніколаєв, Андрій Гун).

Щодо структури Секретарства (а згодом Міністерства) міжнародних справ, то він Міністерство розподілялося на 6 відділів: загальний відділ, бухгалтерсько-господарчий відділ, консульський відділ, політичний відділ, юридичний відділ та архівно-літературний відділ [9, арк. 72].

Таблиця 1

Список службовців Генерального секретаріату міжнародних справ		
№	Прізвище та ім'я службовця	Посада
1	Дьяконенко Володимир	діловод
2	Слюсаренко Федір	діловод
3	Суровцева Надія	діловод
4	Гасенко Юрій	молодший урядовець

5	Коваленко Олександр	молодший урядовець
6	Олександровська Оксана	помічник діловода
7	Білецький Олександр	помічник діловода
8	Шульгін Микола	помічник діловода
9	Гладунівна Антоніна	канцелярський урядовець
10	Бачинський Юрій	канцелярський урядовець
11	Збрага Лідія	канцелярський урядовець
12	Маринович Юліан	канцелярський урядовець
13	Оренчук Василь	канцелярський урядовець
14	Порубіновська Лідія	канцелярський урядовець
15	Рачинська Ольга	канцелярський урядовець
16	Добродієва Ірена	канцелярський урядовець I рангу
17	Давидова Аделаїда	канцелярський урядовець II рангу
18	Бергольє Олександріна	канцелярський урядовець II рангу
19	Ковальський Микола	канцелярський урядовець II рангу
20	Литвинчук Олександр	канцелярський урядовець II рангу
21	Кременецька Ернестина	канцелярський урядовець II рангу
22	Туркот Анастасія	канцелярський урядовець II рангу
23	Недзвідська Марія	канцелярський урядовець II рангу
24	Мудра Ганна	канцелярський урядовець III рангу
25	Налисник Юліан	канцелярський урядовець III рангу
26	Слабневич Єлизавета	канцелярський урядовець III рангу
27	Пора-Кошиць Валентина	канцелярський урядовець III рангу

Джерело: ЦДАВО. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2

Займалося Секретарство міжнародних справ і економічним питанням. Зокрема, його голова О. Шульгін запропонував створити окрему фінансову комісію, якій доручити вести усю фінансову справу від імені Генерального Секретаріату [10, арк. 66].

Діяло при Секретарстві і Інформаційне бюро, яке розташовувалося по вул. Басейній, 1/9 [11, арк. 14]. Інформаційне бюро при Міністерстві

закордонних справ Української Народної Республіки (УНР) було ключовим підрозділом, що займався поширенням інформації про Україну за кордоном, протидією антиукраїнській пропаганді та забезпеченням дипломатичних місій актуальними даними.

На початку грудня 1917 р. було остаточно сформовано Секретарство міжнародних справ. На своєму першому засіданні, службовці Генерального Секретарства разом з представниками Секретарства шляхів та Секретарства внутрішніх справ обговорили захист кордонів УНР. Був вироблений і проєкт правил переїзду через кордони України, зокрема:

- 1) Заборонявся проїзд озброєних людей:
 - Рушницями (гвинтівками);
 - Набоями, окрім однієї обійми;
 - Гранатами і вибуховими матеріями.
- 2) Дозволялося мати зброю тільки тим військовим чинам, котрим по штату належало мати зброю за свій кошт [12, арк. 28].

24 грудня 1917 р. Генеральний секретар міжнародних справ О. Шульгин висловив ноту протесту Раді Народних Комісарів, у якому зазначалося наступне: « Умови при яких Українська Народна Республіка може перейти до перемовної фази – це припинення військових дій та війни, яка була оголошена Українській Народній Республіці з боку Ради Народних Комісарів. Перша умова: негайне припинення бойових дій та вивід радянських військ з території Української Народної Республіки. Друга умова: офіційне визнання зі сторони Ради Народних Комісарів Української Народної Республіки та заява про невтручання народних комісарів у внутрішні політичні та соціальні справи України...» [12, арк. 30].

31 грудня 1917 р. Комісар військових справ Грузії надіслав Ноту протесту Генеральному секретарю міжнародних справ О. Шульгину у якому йшлося наступне: «У зв'язку з наказом по Київському військовому округу по

театру військових дій 31 грудня 1917 р. за № 1759, необхідно покинути територію України протягом 14 діб цілої категорії осіб грузинської колонії міста Києва не маючи можливість виїхати до Грузії. Згідно наказу № 1758 належать розброєню і громадяни грузинської національності, що є порушенням особистих прав Народної Грузинської Республіки...» [13, арк. 1].

Врешті-решт 13 січня 1918 р. було підписано спеціальною Комісією проєкт угоди між Українською Народною Республікою та Грузинською Народною Республікою по цілому ряду питань, як-то: про збори грузинських військових, про перекидання грузинських солдат з УН в Грузію, про захист інтересів громадян Грузії [13, арк. 8]. Також, згідно договору Українська Народна Республіка визнавала Грузинський Військовий Комісаріат в Україні правовим органом Грузинської Національної Ради. Уряд Української Народної Республіки опублікував наказ про призначення Грузинської Національною Радою свого військового комісара в Україні [13, арк. 9].

Початок 1918 р. приніс Міністерству і вирішення деяких кадрових питань. Зокрема, згідно Наказу № 32 від 3 січня 1918 р. «Про призначення співробітникам Секретарства при відрядженнях добову платню» було призначено:

- В межах Української Народної Республіки урядовцям перших 6-ти рангів по 20 карбованців денних і вартість проїзду. Урядовцям решти рангів по 15 карбованців денних і вартість проїзду;
- Поза межами Української Народної Республіки урядовцям всіх рангів виділялося по 30 карбованців денних і вартість проїзду» [9, арк. 6].

13 січня 1918 р. Секретарство поповнилося новим кадровим складом. Так, Іван Косинич був призначений на роботу діловодом, а Сергій Цікаловський вступив на посаду канцелярського урядовця II рангу.

Таблиця 2

Список службовців Міністерства закордонних справ, які були прийняті на посаду 13 січня 1918 р.

№	Прізвище та ім'я службовця	Посада
1	Ісанікій Додул	канцелярський урядовець I рангу
2	Олександр Баранів	канцелярський урядовець I рангу
3	Антон Тіщенко	канцелярський урядовець I рангу
4	Олена Коввасюк	канцелярський урядовець III рангу
5	Ганна Палеха	канцелярський урядовець III рангу
6	Віра Агафоновенко	канцелярський урядовець III рангу
7	Надія Завіякина	канцелярський урядовець III рангу

Джерело: ЦДАВО. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7.

З 14 березня 1918 р. управління Народним Міністерством закордонних справ було доручено Миколі Любинському [9, арк. 9]. Новоявлений керівник Міністерства одразу почав наводити порядки у своєму відомстві. Так, 16 березня 1918 р. за неналежне виконання своїх службових обов'язків були звільнені наступні працівники:

- Юліан Налисник – канцелярський урядовець II рангу;
- Марія Надзвідська - канцелярський урядовець II рангу;
- Тетяна Руднєва - канцелярський урядовець III рангу;
- Ганна Мудра - канцелярський урядовець III рангу [9, арк. 14].

З 23 березня 1918 р. на посади молодших урядовців для особливих доручень були призначені Анастасія Лихнякевич та Корніл Ніщененко [9, арк. 15].

З 1 квітня 1918 р. також призначалися:

- Діловод Дьяконенко – завідувачем загальним відділом;
- Завідувач Загальним відділом Петро Ривко – завідувачем бухгалтерсько-господарчим відділом;
- Старших урядовець з особливих доручень Йосип Суховерський – завідувачем консульським відділом;
- Діловод Василь Оренчук – завідувачем юридичним відділом;

- Діловод Федір Слюсаренко – завідувачем архівно-літературним відділом [9, арк. 19].

Управляючий Міністерством М. Любинський приймав відвідувачів у Міністерстві з 11:00 до 13:00 щодня, окрім свят (тел.: 60-13). Директор Департаменту приймав з 12:00 до 13:00 годин (тел.: 37-24), а завідувачі відділами з 11:00 до 12:00 годин. У неділю та свята Міністерство не працювало [11, арк. 3].

Канцелярія Міністерства закордонних справ повідомляло, що до Міністерства можна зателефонувати за такими номерами:

- № 60-13 – телефон Управляючого Міністерства М. Любинського;
- - № 37-24 – телефон Директора Департаменту К. Лоського;
- № 56-97 – загальний номер телефону Міністерства [11, арк. 4].

Висновки. Таким чином, протягом вересня-жовтня 1917 р. почалося формування Генерального Секретаріату міжнародних справ. На засіданні Генерального Секретаріату від 19 жовтня 1917 р. було обговорено справу поїздки до Петрограду на заклик Тимчасового уряду для вияснення справи політичного становища в Україні. Офіційно про перетворення Генерального Секретарства міжнаціональних справ на Секретарство міжнародних справ було оголошено на VIII сесії УЦР 13 грудня 1917 р. З початком 1918 р. Генеральне секретарство перетворилося на Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки. Щодо основних напрямків діяльності Міністерства закордонних справ, то у проєкті організації Міністерства головні завдання викладені чотирма пунктами: відання політичними зносинами Української Народної Республіки з іншими державами; захист інтересів українських громадян за кордоном та іноземних громадян в Україні; вироблення відповідних проєктів законів; відання міжнародними договорами (в оригіналі документу — «зберігати договори») та різними актами і документами щодо зносин з іншими країнами.

Список використаних джерел

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт. 1997. С. 58-60.
2. Веденєєв Д. Дипломатія Української держави доби Центральної Ради. Зовнішні справи. 2013. № 2. С. 46-51. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_2_14
3. Кудлай О. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 — квітень 1918 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України. 2008. С. 86-87.
4. Матяш І. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність / НАН України. Інститут історії України; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: Інститут історії України. 2019. 556 с.
5. Матяш І. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії / Відп. ред. С. В. Віднянський. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2016. 482 с.
6. Мороз Ю. Загальнотеоретична характеристика універсалів Української Центральної Ради. Українська Центральна Рада - світоч національного державотворення : історико-правові уроки та сучасні реалії : матеріали круглого столу [м. Тернопіль, 10-11 берез. 2017 р.]. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ. 2017. С. 235-239.
7. Реєнт О., Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Український історичний журнал. 2010. № 3. С. 219-223. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_3_219

8. Стецюк Н. Конституція Української Народної Республіки 1918 року: теоретико-правова характеристика. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. 2018. Випуск 20. С. 155-161.
9. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1.
10. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 2.
11. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 3.
12. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 24.
13. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28.
14. ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 30.
15. Шульгин О. Я. Політика: (державне будівництво України і міжнародні справи) : статті, документи, промови/ Київ : Печатня Вид-ва "Друкарь"/ 1918. 106 с.